

Excesul de prosperitate și indicele vieții planetare

Stanciu Mariana*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București

Abstract: *The accelerated economic development initiated by the Western industrial revolution and consumerist societies, generated an unprecedented difficult ecologic situation on the Earth. This article presents some consequences of this difficult ecologic situation in the field of human and other species' quality of life. The author focused on the data regarding the continuous global growth of the goods and services consumption, during the last 25 years, as a result of the often irresponsible general competition for profit, of the goods and services producers, but on the other side, by the too great distance between the global banking system rationality and the rationality of the real and durable economy. The article proposes some measures for alleviating social risks of the economic development, and also, for the raising quality of life, both for human race and other conscious species living on the Earth. In this article there are used data published by some international institutions and organizations, as World Bank or World Watch Foundation, and also, information from the very recent scientific researches belonging to the field of experimental psychology and socio-economic scientific research.*

Keywords: ecological footprint, social development, consumerism, paradigm.

Cuvinte-cheie: amprenta ecologică, dezvoltare socială, consumism, paradigmă.

Introducere. Amprenta ecologică a planetei și dreptul la viață

De un sfert de secol, oamenii de știință vorbesc despre necesitatea unei dezvoltări globale de tip sustenabil, dar cu toate acestea, indicele de viață al planetei continuă să scadă în ritm îngrijorător. Pământul este o planetă de excepție, unde trăiesc peste șapte miliarde de oameni și un număr imens, încă necunoscut, de alte forme de viață. Deși totul se schimbă într-un ritm amețitor, cel puțin în anumite privințe, omenirea nu prea s-a schimbat, rămânând la fel de interesată de creșterea economică (prea adesea necondiționată) și de expansiunea

economică (de regulă, pe seama habitatului altor specii), precum în urmă cu 3-4 decenii. Problema este însă că *actuala omenire consumă pentru nevoile sale și cu risipa sa de resurse, în jurul a 1,5 planete Pământ, adică planeta are nevoie de un an și jumătate pentru a regenera ceea ce oamenii consumă într-un an* (World Watch Foundation, 2014); aceasta în ceea ce privește schimbările cu caracter reversibil, căci unele fenomene apărute în urma unor acțiuni umane, intenționate sau nu, sunt ireversibile. În decursul ultimelor patru decenii, populațiile speciilor de vertebrate, evaluate de WWF, care calculează *indicele vieții planetare*, s-au redus cu 52% (WWF, 2015a).

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Calea 13 Septembrie 13, sector 5, București. E-mail: mariana3stanciu@gmail.com.

Câțiva parametri esențiali ai sănătății Pământului

Biocapacitatea planetară exprimă capacitatea naturii de a reproduce resursele regenerabile, plus terenul disponibil neocupat cu construcții, plus echivalentul serviciilor destinate pentru diminuarea risipei și ecologizarea mediului natural. Pământul oferă în total aproximativ 13,6 miliarde hectare de teren și apă, care pot genera resurse pentru hrană și îmbrăcăminte, energie și locuințe și pot să absoarbă emisiile de carbon și alte noxe.

Amprenta ecologică exprimă amploarea schimbărilor antropice și presiunea pe care omenirea o exercită asupra ecosistemelor. În condițiile unei populații ce depășește 7 miliarde locuitori, fiecăruia îi revine cam 1,8 hectare pentru satisfacerea trebuințelor vieții. Amprenta ecologică variază mult de la o țară la alta, prin cantitatea de bunuri și servicii pe care le consumă populația din țara respectivă, prin suprafața agricolă, prin zonele construite, cultivate sau împădurite de om, prin resursele totale utilizate, inclusiv risipa generată de asemenea procese.

Ambii indicatori se exprimă în *hectare globale*, un hectar global reprezentând un hectar productiv biologic la nivelul productivității globale medii.

Deficitul de resurse planetar, evaluat prin diferența dintre biocapacitatea planetară și amprenta ecologică, s-a mărit continuu, atingând 50% din biocapacitatea planetară încă din anul 2008.

Sursa: *** *Living Planet Report 2010, Biodiversity, biocapacity and development*, WWF, 2010, <http://www.footprintnetwork.org/press/LPR2010.pdf>

Deficitul ecologic creat prin excedentul cererii de resurse naturale al omenirii, în raport cu capacitatea biosferei de a le regenera, produce dificultăți de viațuire și supraviețuire atât pentru oameni cât și pentru numeroase specii de animale și plante.

Descoperiri științifice recente atestă că societățile moderne, în goana lor de decenii după bunăstare și profit, au atins un punct dincolo de care nu mai pot ignora anumite realități. Transformarea în mărfuri a unor cantități tot mai ridicate de resurse naturale are consecințe dintre cele mai neașteptate și mai grave, ca efect al poluării, al schimbării habitatului natural, al schimbărilor climatice, al dispariției unor specii de plante și animale ș.a. Impactul real al acțiunilor umane asupra mediului natural nu este întotdeauna simplu de decelat, mai ales că unele schimbări nu se produc în mod liniar, nu sunt ușor predictibile sau simplu de studiat prin separarea de alți factori. În plus, unele fenomene pot prezenta discontinuități neașteptate, sinergii sau efecte în cascadă, imposibil de stopat sau sunt

ireversibile. Așadar, costurile reale ale bunăstării societăților moderne, obținute în asemenea condiții, pot rămâne ascunse uneori pe termen lung, urmând ca natura să echilibreze, în cele din urmă, nota de plată, prin diverse fenomene imprevizibile sau catastrofale (Gardner, Prugh și Renner, 2015).

Ce ar trebui să se întâmple pentru ca omenirea să înțeleagă, totuși, că un asemenea megatrend ar trebui să înceteze? Ce ar trebui făcut pentru ca oamenii – în calitate de producători de bunuri și servicii, agricultori, oameni de afaceri, comercianți, politicieni și, nu în ultimul rând, consumatori – să accepte limitele ecologice ale planetei, conlucrând și determinând astfel remodelarea radicală a modelelor actuale de consum dominante, caracterizate drept consumiste? Pentru că, se pare că, dacă actualele trenduri ale producției și consumului de bunuri și servicii ale omenirii vor continua, în deceniile ce vor urma, oamenii vor avea nevoie de echivalentul a două, apoi trei planete Pământ, în anii 2030, respectiv 2050 (WWF/ESA, 2014).

Iată câteva dintre marile trenduri care riscuie la adresa dezvoltării sustenabile în generează îngrijorare, amenințare sau chiar următoarele decenii:

Tabel 1: *Trenduri sociale, economice și de mediu înregistrate între primul și al doilea Earth Summit de la Rio (între anii 1992 și 2012)*

Trendul	Schimbare procente între 1992 și 2012
Evoluții ale populației și economiei mondiale	
Creșterea populației urbane	26
Creșterea produsului intern brut mondial	75
Creșterea produsului intern brut per capita	39
Intensificarea comerțului mondial	311
Evoluții ale sectorului alimentar și agriculturii mondiale	
Creșterea indicelui producției de alimente	45
Creșterea suprafețelor irigate	21
Creșterea suprafeței agricole aparținând unor ferme organice	240
Creșterea ponderii stocurilor piscicole exploatate total	13
Evoluții în ramura industriilor	
Creșterea producției de ciment	170
Creșterea producției de oțel	100
Creșterea producției de energie electrică	66
Creșterea producției de materiale plastice	130
Evoluții în sfera transporturilor	
Creșterea producției de autoturisme pentru pasageri	88
Creșterea flotei de autoturisme pentru pasageri	73
Creșterea transportului aerian de pasageri	100
Creșterea transportului aerian de mărfuri	230
Evoluții ale atmosferei	
Creșterea emisiilor bioxidului de carbon	36
Utilizarea substanțelor care micșorează pătura de ozon	-93

Sursa: Gardner Gary, Tom Prugh și Michael Renner, *Project Directors*, Lisa Mastny, *Editor*, *State of the World 2015, Confronting Hidden Threats to Sustainability*, Islandpress Washington, Covelo, London

Observând comportamentul unora dintre oameni (de exemplu, al agricultorilor nemulțumiți de unele politici agrare care, în semn de protest, aruncă la canal sau pe străzile orașelor, cantități impresionante de lapte, ori al acelor vânători și pescari ce ucid doar pentru a-și satisface un hobby, ori care folosesc metode nepermise de lege pentru vânatoare sau pescuit ș.a.) s-ar putea crede că aceștia percep și înțeleg destul de puțin

din drama ce se derulează tăcut, sub ochii lor, pentru alte specii ori pentru copiii din țările afectate de sărăcie și foamete. La o analiză mai profundă a comportamentelor acestora însă, se poate constata nu atât lipsa sensibilității ori a percepției corecte asupra realității, cât mai degrabă disonanța dintre percepții și sentimente, ori dintre sentimente, atitudini și comportamente, și mai ales, disocierea dintre valorile lor (de exemplu, compasiunea față

de... animale sau oameni) și comportamentul revanșard, concurențial, sau de impunere a poziției de dominație, față de cei aflați în dezavantaj). (V. teoria comportamentului planificat al lui Icek Ajzen în Jodie Moule, *The A-B-C of Behaviour*, ianuarie 2011.)

Chiar dacă în rândurile sociologilor pot exista încă, deși poate mai rar, unele idei ce țin de Paradigma Excepționalismului Uman (HEP – *Human Exceptionalism Paradigm*), potrivit căreia relațiile dintre umanitate și mediul natural nu ar fi, sociologic vorbind, atât de importante, de vreme ce oamenii pot controla și se pot sustrage influențelor și forțelor mediului natural prin intermediul schimbărilor culturale, idei din sfera respectivă funcționează încă în mentalul colectiv, mai ales în rândurile celor ce susțin că specia umană ar fi înzestrată cu cea mai înaltă formă de conștiință de pe planetă (deși, văzând cum își tratează omul o bună parte dintre semeni – spre deosebire de unele animale sau chiar păsări – nu s-ar zice...). Recunoscând limitele concepției HEP, Dunlap și Caton pun bazele introducerii în sociologie a NEP (*NEP – New Ecological Paradigm*) (Dunlap, 1978; Catton, 1982).

Prin intrarea NEP în dialog cu HEP, încă din anii 1970, Noua Paradigmă Ecologică recunoaște capacitatea remarcabilă de inovație a oamenilor, dar atenționând că oamenii rămân totuși interdependenți cu mediul natural și cu celelalte specii, NEP vine cu unele afirmații radicale ce contrazic fundamental concepția HEP și preeminența *determinismului social* (determinismul social – teorie potrivit căreia interacțiunile și constructele sociale ar fi cele care determină comportamentul individual și nu factorii de tip obiectiv sau biologic) (Dunlap, Buttel, Dickens și Gijswijt, eds., 2002).

Unele contestări ale paradigmei HEP vin nu numai din partea adeptilor NEP, ci și din rezultatele unor cercetări științifice din domeniul bio-psihiologiei de dată recentă. De exemplu, specialistul în psihologie cognitivă Justin Couchman de la Universitatea din

Buffalo care a realizat un studiu pe maimuțe rhesus (din familia macac), a demonstrat că acestea au conștiință de sine, lucru despre care niciun alt studiu științific nu a vorbit deschis până în prezent; maimuțele din specia respectivă înțelegând că sunt cauza anumitor evenimente (Donovan, 2011). Acestea sunt printre speciile de maimuțe mai bine cunoscute de către cercetători, exemplare din specia respectivă fiind implicate, de-a lungul timpului, în studii medicale și biologice numeroase și extinse, de la crearea vaccinurilor până la analiza celulelor stem sau clonare. Couchman a declarat că aceste maimuțe, la fel ca și delfinii, posedă metacogniție, adică abilitatea de a-și monitoriza propriile stări mentale. (***) *Maimuțele au...*, 2013). India a recunoscut oficial calitatea de *persoane non-umane* delfinilor, ale căror drepturi la viață și libertate trebuie respectate. Ca urmare, statul indian se află în curs de închidere a delfinariilor deoarece acestea sunt alimentate prin capturarea delfinilor și prin activități comerciale cu delfini și orci (***) *Dolphins gain...*, 2013). Din rațiuni similare, în anul 2013, în Costa Rica, guvernul a luat inițiativa de a interzice vânătoarea, dresurile de animale și grădinile zoologice. Asemenea inițiative constituie, desigur, pași importanți pe drumul scoaterii animalelor de sub riscurile și amenințările inerente viețuirii într-o lume unde oamenii acționează ca specie dominantă. Totuși, și în prezent, pe lângă tragedia tăcută și lipsită de speranță, ce se desfășoară în abatoare, pentru satisfacerea nevoilor alimentare ale oamenilor, un număr foarte mare de animale se utilizează încă în activitățile de diagnosticare a diverselor maladii umane, pentru identificarea prezenței unor microorganisme sau toxine, pentru studierea efectelor utilizării unor medicamente sau alte substanțe biologice, pentru evaluarea nocivității unor produse cosmetice sau a aditivilor alimentari ș.a. Dacă majoritatea oamenilor recunosc și respectă într-o oarecare măsură cerințele etice, în privința protecției maimuțelor și a carnasierelor, animalele

așa-zise „de laborator” sunt considerate *mute sonor* (șoarecii, cobaii, iepurii, șobolanii) etc., din cauza neconștientizării sensibilității acestor specii și necunoașterii comportamentului lor. Ca urmare, maltrătarile aplicate asupra lor sunt încă frecvente. În mod greșit aceste specii sunt considerate *potrivite pentru experimentare*, pentru că pot fi ușor conționate și nu produc țipete de disperare, ca alte specii. În fapt, nu animalele sunt *mute sonor*, ci omul este surd la mesajele *ultrasonore* de durere și alarmă ale acestor specii. Omul percepe sunete cu frecvențe între 20 Hz și 20 kHz, pe când alte specii de animale percep și emit sunete cu frecvențe de până la 60 kHz (Cristea, 1997 în Decun și Bodnariu, 2009).

Numărul animalelor ucise într-un an, în laboratoarele de cercetare din întreaga lume, este estimat la aproximativ 500 de milioane. Cifrele sunt aproximative deoarece este extrem de dificilă obținerea unor statistici reale sau imagini din laboratoarele cu regim strict secret. Circa 60% din animale sunt folosite pentru testarea medicamentelor, iar restul pentru cercetare medicală (studierea bolilor), pentru testarea unor cosmetice, pentru cercetarea militară. Testele de toxicitate sunt incluse în toate aceste categorii și reprezintă circa 75% din totalitatea experimentelor pe animale. 60% dintre aceste experimente sunt efectuate în laboratoare private, 33% în școli de medicină și în universități, iar restul de 7% în instituții publice. Animalele suportă amputarea corzilor vocale, sunt otrăvite, arse, orbite, înfometate, mutilate, congelate, decerebrate, supuse șocurilor electrice, infectate cu virusuri care nu afectează în mod obișnuit regnul animal. 70% din toate aceste experimente se practică fără anestezie, iar 30%, sub anestezie parțială (***) *Ce este testarea pe animale: întrebări și răspunsuri*, Stop vivisection, 2015). Numeroși cercetători din diverse domenii științifice au cerut încetarea testelor executate pe animale, pe motivul inadecvării demersului respectiv de cunoaștere, dat fiind că modelul animal este, în multe privințe, irelevant în raport cu cel

uman. Ca urmare, în Statele Unite, Consiliul Național pentru Cercetare, a decis eliminarea progresivă a testelor pe animale. Alte reviste științifice de prestigiu, precum *New Scientist*, *Nature*, *British Medical Journal*, *Scientific American*, susțin și ele opoziția față de experimentarea pe animale. Iar Raportul final al celui de-al „VII-lea Congres Mondial despre metodele alternative la experimentarea pe animale (Roma, 2009)” a anunțat sfârșitul testelor pe animale (***) *Ce este testarea pe animale: întrebări și răspunsuri*, Stop vivisection, 2015). Tot ce mai lipsește este ca aceste decizii să fie și puse în aplicare.

După anul 2000, în cadrul *bioeticii*, subdomeniul *bioeticii animale* a pus în lumină cu claritate responsabilitatea morală a omului în relațiile pe care le angajează cu lumea animală și mai ales în privința creșterii și folosirii animalelor. Principiile fundamentale ale bioeticii animale afirmă că, în cele din urmă, ocrotirea animalelor derivă din respectul general față de viață și, implicit, față om și demnitatea umană. Iar atitudinea omului față de animale, ca și aceea a institutelor de cercetări, poate fi considerată un marker relevant al nivelului de civilizație și de conștiință pentru un individ, dar și pentru un popor (Mateescu, 1992 în Decun și Bodnariu, 2009).

Expansiunea omului modern în goana sa după prosperitate

În ultimul secol, populația mondială s-a dublat de mai multe ori. Intervalul de dublare a scăzut de la 250 de ani, cât era la începutul revoluției industriale, la 33 de ani, în anul 1974. Fenomenul în sine nu ar fi atât de alarmant dacă, pe fondul modernizării globale din a doua jumătate a secolului XX, tendința *indicelui de viață al planetei* nu ar fi devenit puternic descendentă. *Indicele de viață planetar* calculat în prezent de mai multe instituții internaționale, precum *World Wide Fund for Nature (WWF International)*, *Global Footprint Network*, *Institute of Zoology* din

Londra și *European Space Agency*, are în vedere doar formele de viață diferite de specia umană, expansiunea fără precedent a speciei umane fiind evidentă.

Potrivit *Living Planet Report 2014* (WWF/ESA), *dinamica biodiversității globale* este mai îngrijorătoare ca oricând. Populația de specii vertebrate s-a redus la mai puțin de jumătate, în ultimii 40 de ani, diminuându-se cu 52%, în intervalul 1970-2010. Acest fenomen s-a produs atât în zonele temperate (unde a scăzut cu 36%) cât și în cele tropicale (cu 56%). Cea mai dramatică scădere a biodiversității s-a produs pe continentul latino-american (cu 83%). Pierderea habitatului și degradarea acestuia, exploatarea excesivă prin vânătoare și pescuit sunt câteva cauze primare ale acestui fenomen. Schimbarea climatului este o altă cauză, despre care nu se știe cu certitudine, în ce măsură se produce din cauze antropice, dar cu siguranță, aceasta va genera mari presiuni asupra calității vieții în următorii ani. Imaginea de ansamblu a lumii zilelor noastre arată că omul taie copaci într-un ritm ce depășește posibilitățile lor naturale de creștere, pescuiește mai mult decât capacitatea oceanelor de înlocuire a peștilor și emite mai multe noxe în mediu decât pot absorbi sau descompune pădurile, apele, aerul sau pământurile.

În fapt, progresul tehnologic, expansiunea agriculturii și a suprafețelor irigate au dus la *mărirea biocapacității planetare totale*, de la 9,9 la 12 miliarde de hectare globale (hag) în intervalul 1961-2010. Totuși, prin creșterea populației, în același interval, de la 3,1 miliarde la 7 miliarde de oameni, biocapacitatea disponibilă dezvoltării s-a redus de la 3,2 hag la 1,7 hag per capita. Intre timp, și *amprenta ecologică* a crescut de la 2,5 hag la 2,7 hag per capita. Așa că, deși per total, biocapacitatea planetară a crescut, în fapt, fiecare persoană are spațiu de dezvoltare tot mai restrâns. În condițiile unor proiecții demografice de tipul – populația lumii va atinge 9,6 miliarde în

anul 2050 și aproape 11 miliarde în anul 2100 – biocapacitatea planetară medie disponibilă va continua să se restrângă accelerat în ipoteza degradării continue a solurilor și a scăderii rezervelor de apă dulce (WWF/ESA, 2014).

Deși datele privind resursele naturale ale Pământului și disponibilitatea sa de a susține expansiunea vieții, în deceniile ce vor veni, sunt tot mai problematice, lumea nu pare a se îngrijora pe măsura amplitudinii și consecințelor devastatoare ale acestui fenomen. Probabil, nu a fost încă atinsă masa critică de locuitori ce ar trebui să conștientizeze realitatea și, mai ales, consecințele previzibile ale acesteia pe termen mediu și lung în domeniul dezvoltării, pentru ca voința lor să impulsioneze hotărâtor deciziile politicianilor.

Despre *fenomenul consumist* se publică analize științifice de cel puțin două secole, iar faptul că fenomenul este profund advers șanselor de viață ale umanității, pe termen lung, este un fapt larg cunoscut. Cu toate acestea, *consumul de bunuri și servicii al omenirii*, cu mici sincope ne semnificative (determinate, în principal, de crizele ciclice ale economiei capitaliste), *se află în creștere continuă*, atât în relație cu creșterea demografică globală, dar și independent de aceasta.

World Bank, în limita datelor disponibile, atestă faptul că nici o categorie de țări – nici măcar cele mai sărace – în ultimul sfert de secol nu au înregistrat valori negative la capitolul *creșterea consumului de bunuri și servicii al populației*. La nivelul anului 2014, se constată totuși, exceptând țările cu venituri mari, o ușoară tendință de restructurare a distribuției PIB-ului spre diferitele sectoare de interes general, aceasta însă nu și la nivel global, ci doar la nivelul țărilor cu venituri mici și mijlocii.

Iată cum au evoluat ponderea în PIB a cererii de consum și creșterea anuală medie per capita a cheltuielilor de consum finale ale gospodăriilor, în intervalul 1990-2014:

Tabel 2: Ponderea în PIB a cererii de consum și creșterea anuală medie per capita (%) a cheltuielilor de consum finale ale gospodăriilor în intervalul 1990-2014

Zona	Ponderea în PIB a cheltuielilor finale de consum ale gospodăriilor (%)		Creșterea anuală medie per capita (%) a cheltuielilor de consum finale ale gospodăriilor	
	2000	2014	1990-2000	2000-2014
Anul/intervalul				
Nivelul global	60	60	1,5	1,2
Țările cu venituri mici	79	77	...	2,5
Țările cu venituri mijlocii	59	56	2,6	4,2
Țările cu venituri mici plus țările cu venituri mijlocii	60	56	2,5	4,1
Țările cu venituri mari	60	61	2,1	1,2
Zona euro	57	56	1,7	0,4

Sursa: *** *World Development Indicators, Growth of Consumption, investment and trade, Economy 2015*, World Bank, <http://wdi.worldbank.org/table/4.9>, <http://wdi.worldbank.org/table/4.8>

Primele societăți de tip consumist au luat ființă în secolul al XVIII-lea în vestul Europei, pe fondul structurării claselor mijlocii, nerăbdătoare să își afirme setea de dominație socială în raport cu vechea aristocrație. Pe măsură ce trendul consumist a adus averi uriașe marilor producători de bunuri și servicii, acesta a devenit nu numai un *mod de viață*, ci și *principala rațiune de a trăi*, pentru cea mai mare parte a omenirii.

Populațiile rurale au început să migreze spre orașe. Acolo viața se desfășura în ritmuri mult mai favorabile creșterii accesului celor mulți la prosperitate. Astfel, în mod difuz, a luat naștere speranța că, chiar dacă nu toți, cei mai mulți oameni vor ajunge să beneficieze de fructele progresului material. Ca urmare, în secolul XX, *construirea societăților de tip consumist a devenit un ideal al oricărui stat modern*. După criza din anii 1930 și al Doilea Război Mondial, construirea societăților moderne în jurul ideii de *consumism* a devenit ideea de bază pentru *crearea unei noi ordini mondiale* (Hilton, 2015).

Astfel, răspândirea fără precedent a stilurilor de viață occidentale a schimbat radical fața lumii. Consumismul poate fi regăsit astăzi, în diverse grade, în toate statele, inclusiv în cele asiatice unde manifestările sărăciei au fost, vreme de

secole, în grade paroxistice, atât ca mărime a reprezentării sociale, cât și ca experiență antropologică. De exemplu, prin intermediul *Euromonitor International* – o publicație a unei companii de cercetare în domeniul marketingului –, care publică anual un top 10 al trendurilor din sfera consumului de bunuri și servicii, se oferă detalii dintre cele mai incitante privind comportamentul consumatorilor din elitele marilor metropole ale lumii, sugerând astfel maselor de consumatori, paternurile de consum demne de urmat în viitorul an (*** *Top 10 Global Consumer Trends for 2014*, Euromonitor International, Chicago, Illinois, Jan 14). Publicația respectivă, are sediul la Londra, dar apare și la Chicago, Brazil, Singapore, Shanghai, Vilnius, Santiago, Dubai, Cape Town, Tokyo, Sydney și Bangalore, dispunând de o rețea de 800 de analiști în întreaga lume. Potrivit acestei publicații în prezent există o insașiabilă dorință generală, la nivel mondial, de a achiziționa bunuri de consum de lux, de a accesa cele mai moderne site-uri de popularizare ale ultimelor achiziții on line, de a urmări *social media* pentru a păstra non-stop conectarea cu lumea *fashion*. Totodată se pare că se conturează noi orientări ale consumatorilor cu venituri ridicate, spre promovarea unor stiluri de viață prietenoase

din perspectivă ecologică și spre adoptarea unor practici de consum alimentar sănătoase. Asemenea orientări, în mod cert, determină companiile să muncească tot mai din greu pentru a-și fideliza consumatorii și pentru a ține pasul cu noile exigențe ale comportamentului ecoeconomic.

Setea de prosperitate i-a învățat atât pe săraci cât și pe bogați să trăiască pe credit. *Instituțiile de creditare a prosperității* au devenit o nouă putere în stat, dezvoltându-și o conștiință socială proprie, ghidate fiind doar de propriile rațiuni de a exista, complet rupte de economia reală a Pământului. În foarte scurt timp, sistemul bancar a luat în stăpânire planeta, extrăgând uriașe puteri din nerăbdarea și slăbiciunile celor mulți, aflați în goana după „prosperitate acum”. În mod tacit, sistemul bancar i-a subordonat astfel, pentru totdeauna atât pe consumatorii cât și pe marii producători de bunuri și servicii, deveniți sclavii propriilor datorii asumate. La sfârșitul secolului XX, sistemele bancare naționale au devenit parte componentă a pieței financiare mondiale (Chiriță, 2015). Până în secolul XX, existau în esență, două mari tipuri de sisteme bancare: cel american, care interzicea băncilor comerciale investirea resurselor deponenților în valori mobiliare corporative, și sistemul european, care nu discrimina băncile comerciale de băncile de investiții. După anul 2000 au apărut mai multe bănci transnaționale, ceea ce a intensificat concurența dintre băncile străine și cele naționale (în unele state, sistemul bancar național nerezistând concurenței și cedând piața financiară celor mai puternici – cum a fost și cazul României). În anul 2005, din cele 25 cele mai mari bănci transnaționale, 9 funcționau în Japonia, 4 în SUA, 3 în China, câte 2 în Franța, Germania și Elveția și câte una în Marea Britanie, India și Spania. Din primele 1.000 mari bănci 388 funcționau în Europa și 199 în SUA, băncile țărilor europene comasând și unele bănci din fosta URSS. De exemplu, banca suedeză, *SEB*, a procurat în anii 2000-2001, 36% din acțiunile *Unisbank* din Estonia, 49% din acțiunile băncii Letone *Unibank*, 37% din acțiunile *Vilniaus Bank* (a doua bancă din Lituania) și deține circa 1 milion de clienți în Suedia dar încă 4 milioane de clienți

în afara Suediei. Din dorința de a acumula profituri fără limite, cele mai multe bănci americane și europene și-au diversificat produsele. De exemplu, în SUA, până în anul 2000, restricțiile fixate prin legea Glass-Steagall, care limitau activitatea băncilor peste graniță, au determinat concentrarea activităților băncilor comerciale în domeniile creditării ipotecare, creditelor de consum, gestiunea operațiunilor de trust, operațiunilor pe piața eurovalutelor, cardurilor bancare etc. Astfel, au fost suspendate restricțiile privind operațiunile de asigurare, garantare, de cauțiune și servicii prestate prin intermediul calculatoarelor. Diversificarea sistemului bancar mondial de la începutul secolului al XXI-lea a dus la crearea conglomeratelor financiare. Astfel, în 2001, *Mizuba* a devenit una din cele mai mari grupări financiare (dispunând de active de 1,85 trilioane USD), incluzând trei mari bănci (*Dai-Ichi Kangyo*, *Industrial Bank of Japan*, *Fuji*) și o companie de asigurări, devansând astfel ca mărime *Deutsche Bank*. În foarte scurt timp, datorită speculațiilor financiare, sectorul bancar mondial a devenit cel mai profitabil sector economic, obținând cele mai ridicate profituri și oferind cele mai ridicate salarii angajaților săi. Cât despre onestitatea acestui sistem nimeni nu-și face iluzii. Potrivit înseși afirmațiilor FMI, în centrele financiare din Londra, Zürich, New York, în zonele *offshore*, anual, se „spală” circa 590 mld. USD. Pentru dezvoltarea sistemului bancar, o mare importanță are adoptarea de către 11 bănci mari în anul 2000 în Wolfsferg (Elveția) a convenției cu privire la creșterea transparenței informației bancare (*Wolfsferg Anti-Money Laundering Principles*), conform căreia depozitele vor fi acceptate doar de la deponenții care vor putea confirma proveniența legală a banilor (Chiriță, 2015).

Utilizând asemenea instrumente financiare, sistemele economice naționale au devenit asemenea unor uriașe și extrem de fragile construcții din cărți de joc, ce se pot prăbuși la primul frison al sistemului bancar mondial, acestea fiind susținute în viață efemer, prin voința discreționară a omniprezentelor și omnipotentelor sisteme bancare. În goana după prosperitate însă, lumea a început să uite că economia nominală –

adică cea a banilor – nu a reușit și nu va reuși niciodată să ignore total economia reală – cea a adevărului economic despre resursele și rațiunile proprii de existență ale planetei.

Acest megafenomen s-a petrecut deopotrivă în comunism și în capitalism. În ambele situații, politicul s-a situat sub forța de nestăvilire a naturii rapace, psihologic înguste și nerăbdătoare de a obține accesul la prosperitate a umanității. Studii recente privind inegalitățile de venituri ale populației globale atestă că, în China, de exemplu, setea de consumism și corupția, bineînțeles, prin mâna invizibilă a economiei de piață, au generat o polarizare a veniturilor mult mai ridicată decât în SUA. În anul 2009, cei mai bogați 1% dintre americani controlau 35,6% din averea privată din SUA, ceea ce înseamnă că restul de 99% din populație aveau acces doar la 65% din averea privată totală (Zachary, 2012).

În China începând din anii 1980, coeficientul Gini a crescut continuu, depășindu-l pe cel din SUA, în mod accelerat după anul 2005, ajungând la 0,55 față de 0,45 în cazul SUA. Fenomenul chinez este asociat de analiști cu creșterea economică abruptă a Chinei după adoptarea de către această țară a legilor economiei de piață, fiind pus pe seama modelului de creștere economică adoptat, bazat pe expansiunea la vedere dar și ocultă, a creditului și pe distorsionarea alocării de către stat a resurselor. Astfel, în mod indirect, populația chineză majoritară, care trăiește mai mult sau mai puțin în sărăcie, a fost constrânsă să economisească, ignorându-și chiar și trebuințele de bază, în avantajul clientelei industriale și a dezvoltatorilor imobiliari. Polarizarea socială chineză a depășit însă cu mult așteptările economiștilor, actualul coeficient Gini ieșind total din predicțiile economice pentru o societate cu nivelul de dezvoltare, dar și cu pretinsul statut de țară comunistă al Chinei (Xie și Zhou, 2014). Fenomene încă și mai grave se petrec în țările din America Latină sau Africa. În Sierra Leone, de exemplu, 70,4% din populația țării trăiește sub pragul național al sărăciei, din cauza înclinației spre consumism a celor bogați (Zachary, 2012).

Dacă în anul 2000, în jur de 95% dintre companiile înscrise în lista *Averea Globală 500* – precum Airbus, IBM, Nestlé, Shell sau Coca-Cola Company – aveau cartierul general în țări dezvoltate economic, prognoza pentru anul 2025 anunță că, odată cu schimbarea centrului de greutate al economiei mondiale, China și celelalte economii emergente vor deveni sediul a mai multe companii cu profit de peste 1 miliard de \$ decât SUA și Europa împreună (Dobbs, Manyika și Woetzel, 2015).

Nu întâmplător, vesticii i-au numit pe *oameni* tot mai rar *oameni*, numindu-i tot mai frecvent *consumatori*, de parcă prerogativele umane ar fi migrat subtil spre cele mult mai interesante pentru marele capital ce s-a constituit, în fond, doar prin *bias*-ul general spre consumism. Astfel, s-a ajuns a se vorbi mai rar despre drepturile omului, și mult mai des despre *drepturile consumatorilor*. Au luat naștere adevărate mișcări civice ale *asociațiilor de consumatori*, chiar și în țări care în mod cronic se confruntă, de decenii sau chiar secole, cu populații masive de săraci. *Societățile de consum* au ajuns să se integreze într-un *proiect global de guvernare implicită pe baza ideii de consumism*, acesta fiind, în opinia celor mai mulți, un model imbatabil, înalt legitimat în opiniile tuturor maselor, de producerea opulenței pentru bogați și a consumului mai mult sau mai puțin decent, pentru clasele de mijloc.

Bineînțeles, trendul consumist a determinat aglomerarea fără precedent a zonelor urbane. Acestea au devenit adevărate cetăți ale opulenței, ale utilității, dar nu mai puțin, ale risipei de resurse economice, funcționând ca niște atractori irezistibili pentru cei interesați de creșterea propriului consum, dispunând sau nu de mijloacele economice necesare în acest scop. Astfel, a luat naștere *noua aristocrație a orașelor* (consumatorii cei mai rafinați, dispunând de cele mai mari resurse economice), dar și *clasele de mijloc*, alături de nelipsitele *cohorte de săraci*, marginalizați la propriu și la figurat, sau izolați în pungile de sărăcie, ori spre periferiile orașelor (***) *Cost of living in selected cities worldwide in 2015, ..., 2015, POS*.

Tabel 3: *Cheltuielile lunare medii, pentru bunuri și servicii, ale locuitorilor din cele mai bogate orașe ale lumii, în anul 2012 (în \$ SUA)*

Orașul	Cheltuielile medii în \$ SUA
Oslo	4.569
Zürich	4.334
Tokyo	4.289
Geneva	4.195
Copenhaga	3.974
New York	3.938
Luxemburg	3.716
Stockholm	3.621
Caracas	3.583

Sursa: <http://www.statista.com/statistics/262806/worldwide-exclusive-rent-index/>

Orașele moderne au contribuit cel mai mult la creșterea amprentei ecologice a Pământului, poate tocmai prin înclinația lor excesivă spre consum. *Deceniul în curs este primul din istoria omenirii, când mai mulți oameni trăiesc în orașe decât în rural, la nivel global.* Aceasta se întâmplă deși costul vieții este infinit mai ridicat în urban decât în rural. În anul 2012, cel mai ridicat cost al vieții din orașele lumii se înregistra în Oslo, unde *indicele prețurilor de consum* era de 116% (100% la New York). Oslo a fost urmat de Zürich (cu un indice al prețurilor de consum de 110,1%) și de Tokyo (cu 108,9%) (<http://www.statista.com/statistics/262806/worldwide-exclusive-rent-index/>).

Globalizarea pe fondul exacerbării politicilor neoliberale, neocolonialismul economic pe fondul epuizării a numeroase resurse naturale, noua demagogie a statelor prospere pe fondul constrângerii efective (prin amenințări mai mult sau mai puțin voalate la adresa libertății naționale, prin angajarea și finanțarea subterană a unor războaie locale, prin dezrădăcinări valorice violente provocate de secularism, prin manipulare ideologică a statelor din diverse sfere de influență politică ș.a.) stau la baza unor *crize profunde ale lumii contemporane*, începând cu cele de mediu, și continuând cu cele umanitare, financiare, morale sau militare. În mod cert, se impune o regândire, redefinire și reoperaționalizare

sistemică a conceptelor, valorilor și practicilor acceptate în societatea contemporană, dintr-o perspectivă care să recunoască și să țină cont de complexitatea și integralitatea ființei umane și a lumii. Trebuie să recunoaștem că *orientarea spre consumism* nu este singura alternativă de dezvoltare a omului și a societății, că omul este mult mai mult decât capacitatea sa de a se integra economic în fluxul prosperității, că poate menirea sa este diferită de aceea de simplu beneficiar al avantajelor materiale oferite de aparatul de producție tot mai sofisticat, dar tot mai puțin orientat axiologic al modernității. Iar legitimitatea oamenilor politici, îndeosebi a șefilor de guverne, ar trebui, cu siguranță, să decurgă și din alte criterii decât cele ale abilității acestora de a facilita progresul material și bunăstarea de tip consumist a statului pe care-l servesc (adesea ei nici asta nu fac). Ei ar trebui să probeze și deținerea unor atribute de înalt ordin spiritual, care nu se limitează la a fișarea religioasă, oricare ar fi aceea. Căci iată, este un fapt, *de peste un secol, societatea occidentală a devenit modelul absolut al prosperității*, dar în comunitățile respective, nici din America, nici din Europa de Vest nu au dispărut sărăcii. Și nu este vorba doar despre sărăcia relativă, ci și despre populații care suportă deficite sau deviații alimentare cronice, sau care nu dispun de asistență medicală minimă, ori nu au adăpost deasupra capului.

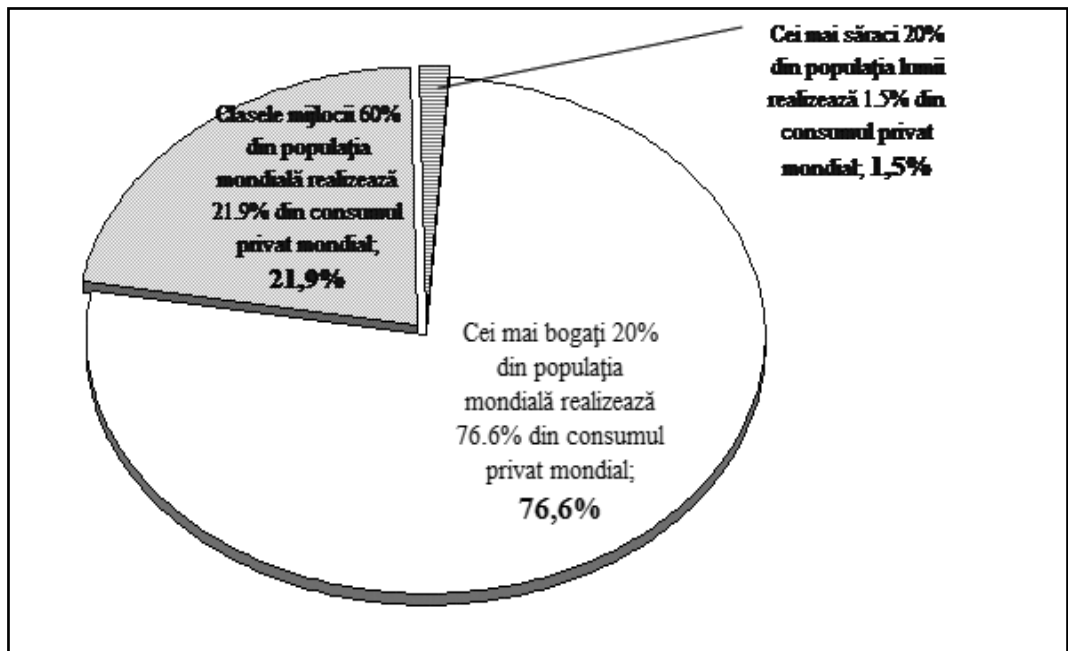
Una dintre îngrijorările perpetue ale omenirii pare a fi cea legată de eșecul cronic al solidarității umane în privința asigurării accesului populațiilor afectate de sărăcie la alimentele de bază. Cu prilejul Zilei Mondiale a Populației (11 iulie), ONU anunța că deși „avem suficiente resurse alimentare pentru toată lumea”, problema este că tot mai puțini își pot permite să cumpere hrana de care au nevoie. Din statisticile ONU pentru anul 2011, rezultă că, la nivel global, unul din șapte oameni suferă de foame, cu perspectiva ca numărul acestora să se dubleze în următoarele decenii, nu din cauza incapacității de a produce necesarul de alimente, ci din cauză că prețurile alimentelor cresc continuu (** Populația globului..., 2011).

Așadar, despre ce fel de societate bună vorbim astăzi? Despre o lume înfometată la

baza piramidei sociale, dar egoistă și agresivă (așa-zis competitivă!) la vârful economic al lumii – în vederea acumulării fără limite a averii materiale?

Ori despre clasele de mijloc care, deși nu consumă precum cei 20% cei mai bogați oameni ai lumii, constituie totuși 60% din populația mondială și sunt etichetate de către sociologi drept consumiste?

Sau vorbim despre o lume a cărei prosperitate crește continuu (consumul de bunuri și servicii a crescut mai mult sau mai puțin, în ultimii 25 de ani, în toate categoriile de țări ale lumii – v. tabelul nr. 2), pe de o parte, pe seama epuizării ireponsabile a echilibrelor de mediu, iar pe de altă parte, pe seama distrugerii ireversibile a altor forme de viață?

Sursa: World Bank (2008) *World Bank Development Indicators*

Figura 1: Distribuția consumului gospodăriilor populației, la nivel mondial, în anul 2005

Oricare ar fi ținta analizei, aceasta se situează în mod cert într-o lume unde, numeroși analiști sociali, de o specializare sau alta, consideră *procesul de modernizare* o etapă de progres civilizațional fără egal, pornind de la constatarea influențelor acestuia asupra modului de viață dominant. Și nu puțini situează încă *bunăstarea și prosperitatea omului ca specie* între marile finalități ale ontologiei. Este drept, chiar unele surse tradiționale, precum cele vedantice sau biblice, par a legitima atributul de *stăpânitor al omului pe Pământ*, dar ne putem întreba, oare la o asemenea dominație se referă scripturile? Să fi avut acestea în vedere limitele de perspectivă și pierderea controlului sau egocentrismul suveran al lui *homo oeconomicus*, ale cărui manifestări au marcat ireversibil epoca modernă? Nimeni nu poate răspunde cu deplină competență la asemenea întrebări astăzi. Omenirea nu a produs încă masa critică de inteligență, umanism și autoritate care să rezolve eficace măcar cele mai ardente probleme imediate ale sale (precum un nivel de viață decent pentru fiecare persoană, accesul la educație pentru fiecare copil ș.a.), fără a mai lua în calcul dificultățile induse, prin existența omenirii, altor forme de viață, sau prejudiciile aduse generațiilor viitoare prin poluarea mediului. Răspunsul la asemenea întrebări este deosebit de complex și vizează însăși clarificarea destinului manifestării omului în cosmos.

Concluzii. O nouă paradigmă etică în ontologie

Deși încă timid, în conștiința colectivă, se acumulează noi date și informații ce atestă *necesitatea structurării unei noi etici sociale*, pornind de la complexitatea profundă a relațiilor umanității cu domeniul vast al vieții planetare ce dezvoltă conștiință. Studii științifice tot mai numeroase atestă limitele actuale ale cunoașterii omului în domeniul prezenței și manifestărilor conștiinței în ontologie. Pe fondul constatării generale a diminuării grave a indicelui vieții planetare, din ultimele cinci decenii, tot mai mulți oameni, începând cu oamenii de

știință din domeniul biologiei, psihologiei și cercetării sociale, sunt pe cale de a-și schimba unele comportamente și evaluări ale relațiilor personale și de grup cu regnul animal, inclusiv prin recunoașterea dependenței calității vieții generale de un asemenea tip de schimbare socială. O reajustare a comportamentului social în acest sens va atrage, cu siguranță, și creșterea atenției și sensibilității generale față de problemele sociale actuale ale omului, precum sărăcia, exclusiunea socială, lipsa de acces la educație, lipsa unui mod de nutriție elevat ș.a.

Multitudinea de observații și experimente științifice de dată recentă, asupra costurilor globale și consecințelor devastatoare ale modalităților de concepere și producere a prosperității omenirii moderne, asupra vieții planetare, a atins o masă critică pentru generarea unei noi paradigme și a unei noi etici în ontologie. Datele privind evoluția *amprentei ecologice a planetei*, a *stării biocapacității planetare* și a *indicelui de viață al planetei* ar trebui să aibă forța de a relativiza radical legitimitatea scopurilor și metodelor de acțiune ale civilizației moderne în conștiința colectivă. Sistemul de operare al economiei globale trebuie regândit și rescris în integralitatea sa. Oricum va fi fost Pământul cândva și orice obiceiuri de consum și de producție vor fi luat ființă în ultimele două secole, oamenii din întreaga lume trebuie să ia act de faptul că mediul global s-a schimbat radical, iar specia umană – fără a mai vorbi de alte specii – nu poate dăinui pe termen lung, dacă nu se vor lua în calcul, în proiectele de dezvoltare viitoare, noile condiții și exigențe ale ecologizării și menținerii habitatului general. Respectarea unor asemenea condiții și exigențe de către toți agenții beneficiari ai mediului planetar nu mai pot rămâne la nivel opțional. O asemenea schimbare radicală trebuie să aibă loc în condițiile în care economiștii apreciază deja, că tranziția pe care o parcurge în prezent economia mondială se desfășoară, comparativ cu revoluția industrială, la o viteză de 10 ori mai mare, pe o scară globală de 300 de ori mai largă, și având, deci, un impact de 3.000 de ori mai ridicat (Dobbs, Manyika și Woetzel, 2015).

În ultimele trei decenii, populația urbană globală a crescut în medie cu 65 de milioane de persoane anual, adică echivalentul a șapte orașe Chicago pe an, în fiecare an. Într-un asemenea context, este de așteptat ca, aproape jumătate din PIB-ul global, în intervalul 2010-2025, să fie generat de 440 de orașe din piețele emergente ale lumii (despre 95% dintre ele, lumea de astăzi nu prea a auzit încă) (Dobbs, Manyika și Woetzel, 2015). Poate pare surprinzător, dar dacă *timp de secole (poate chiar milenii), omenirea a dezvoltat o psihologie socială de tip preponderent rural*, aceasta a intrat deja într-un mileniu de *urbanism intens și extins (existând deja mai mulți rezidenți în urban decât în rural, la nivel global)*. Evenimentul acesta este mult mai important decât pare, deoarece prin consolidare continuă, populațiile urbane vor manifesta *noi idei civilizaționale, multiplicând la un nivel nebănuit progresul tehnic în toate domeniile vieții. Toate acestea vor porni odată cu noile*

expresii ce vor surveni în cultura și sistemele de educație ale umanității. În asemenea tipuri de așezări umane, nivelul progresului tehnologic se va multiplica în ritmuri exponențiale, schimbând din ce în ce mai rapid și ireversibil fața lumii. Puterea de procesare a informațiilor multiplicată de mai multe ori, ca și cea de conectivitate mărită, vor facilita mult mai simplu și mai rapid accesul la informație atât al producătorilor cât și al consumatorilor de bunuri și servicii. În mod sigur, o asemenea lume, pentru a dăinui pe termen lung, va avea nevoie de *o nouă etică* nu numai în poziționarea oamenilor față de vecinii lor de pământ (animalele), ci și pentru categorii mult superioare ale mișcărilor de capital, ale mobilității generale a persoanelor și, nu în ultimul rând, ale fluxurilor hiperrapide de date și informații, spre a putea preveni în timp util, riscurile unei lumi de o impredictibilitate și o dinamică socială inimaginabilă astăzi și fără precedent.

Bibliografie

Catton, W. R. (1982) *Overshoot, The Ecological Basis of Revolutionary Change*, University of Illinois Press.

Chiriță, S. (2015) *Tendențe în dezvoltarea sistemului bancar și gestiunea riscului*, Institutul pentru Dezvoltarea Resurselor Umane, www.idru.ro; www.info-resurseumane.ro, <http://www.ro/documente/TENDINTE%20IN%20EVOLUTIA%20SITEMULUI%20BANCAR%20SI%20GESTIUNEA%20RISICULUI.pdf>. Accesat în 15 ianuarie 2015.

Cristea, A. (1997) *Bioetica cercetării științifice pe animale de experiență*, Farmacia, vol. XLV, nr. 3.

Decun, M. și Bodnariu, A. (2009) *Experimentarea pe animale în România, analizată din perspectivă europeană*, Revista Română de Bioetică, Vol. 7, Nr. 3, Iulie – Septembrie 2009, <http://www.bioetica.ro/index.php/arhiva-bioetica/article/viewFile/120/168>.

Dobbs, R., Manyika, J. și Woetzel, J. (2015) *The four global forces breaking all the trends*, PUBLIC affairs, mai, McKinsey Global Institute.

Donovan, P. (2011) *Rhesus Monkeys Have a Form of Self Awareness Not Previously Attributed to Them. Study results may shed light on apparent self-awareness deficits in humans*, July 5, 2011,

Official UB news and information for the media, <http://www.buffalo.edu/news/releases/2011/07/12681.html#sthash.33N3qF97.dpuf>, <http://www.buffalo.edu/news/releases/2011/07/12681.html>.

Dunlap, R. E., Buttell, F. H., Dickens, P. și Gijswijt, A. (eds.) (2002) *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights*, Rowman & Littlefield.

Gardner, G., Prugh, T. și Renner, M. (Project Directors) și Mastny, L. (Editor) (2015) *State of the World 2015, Confronting Hidden Threats to Sustainability*, Washington, Covelo, London: Islandpress. <http://www.worldwatch.org/system/files/SOTW%20intro.pdf>.

Hilton, M. (2015) *International Consumerism The Life and Death of Consumer Society in the Modern World*, Birmingham University.

Hubacek, K., Guan, D., Barrett J. și Wiedmann, Th. (2009) *Environmental implications of urbanization and lifestyle change in China: Ecological and Water Footprints*, Science direct. Disponibil la <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652609001061>. Accesat în 15 ianuarie 2015.

Mateescu, M. (1992) *Concepții actuale în standardizarea biologică, privind experimentarea*

animală și implicarea considerentelor etice în această problematică, *Bacteriol. Virusol. Parazitol. Epidemiol.*, București, vol. XXXVII, nr. 1-2, p. 30-38.

Moule, J. (2011) *The A-B-C Behaviour*, January 24, Disponibil la <http://johnnyholland.org/2011/01/the-a-b-c-of-behaviour/>. Accesat în 14 februarie 2015.

UNDP (2011) *Human Development Report*.

UN și FAO (2011) *The State of Food Insecurity in the World*.

World Bank (2008) *World Bank Development Indicators*.

World Bank (2015) *World Development Indicators, Growth of Consumption, investment and trade*, Economy 2015.

WWF (2010) *Living Planet Report 2010, Biodiversity, biocapacity and development*, <http://www.footprintnetwork.org/press/LPR2010.pdf>.

WWF (2014) *World Footprint, Do we fit on the planet?*, în *Living Planet Report*.

WWF (2015a) *Living Blue Planet Report, Species, habitats and human well-being*.

WWF (2015b) *Living Planet Index*, http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/living_planet_index2/

WWF/ESA (2014) *Living Planet Report 2014*.

WWF/ZSL (2012) *Living Planet Report 2012, Biodiversity, biocapacity and better choices*.

Xie, Y. și Zhou, X. (2014) *Income inequality in today's China*, June 17, Institute for Social Research, University of Michigan, Ann Arbor, Institute for Social Science Survey, Peking University.

Zachary, E. (2012) *Consumerism in the Modern World*, Transcript of Consumerism in the Modern World. Disponibil la <https://prezi.com/at422fnbg20d/consumerism-in-the-modern-world/>. Accesat în 12 februarie 2015.

*** *Ce este testarea pe animale: întrebări și răspunsuri*, Stop vivisection, 2015, <http://www.stopvivisection.eu/ro/content/e-este-testarea-pe-animale-%C3%AEntreb%C4%83ri-%C5%9Fi-r%C4%83spunsuri>.

*** *Cost of living in selected cities worldwide in 2015, by price index (excluding rent, 2015)*, The Statistical Portal, 2015. Disponibil la <http://www.statista.com/statistics/262806/worldwide-exclusive-rent-index/>. Accesat în 16 februarie 2015.

*** *Costa Rica interzice vânătoria, ciroul și grădinile zoologice*, 12.08.2013. Disponibil la <http://www.animale.ro/articole/a-rica-interzice-vanatoarea-ciroul-si-gradinile-zoologice>. Accesat la data de 10 ianuarie 2015.

*** *Dolphins gain unprecedented protection in India*, 2013, DW, Biodiversity. Disponibil la <http://www.dw.de/dolphins-gain-unprecedented-protection-in-india/a-16834519?maca=en-rss-en-all-1573-rdf>. Accesat în 29 septembrie 2013.

*** *Maimuțele au o formă de conștiință de sine*. Disponibil la <http://totb.ro/maimutele-au-o-forma-de-constiinta-de-sine/>, ScienceDaily. Accesat în 29 septembrie 2013.

*** *Populația globului ajunge la șapte miliarde*, 11 iulie 2011. Disponibil la http://adevarul.ro/life-style/stil-de-viata/tia-globului-ajunge-sapte-miliarde-1_50acb1fe7c42d5a6638866e7/index.html. Accesat în 12 ianuarie 2015.

*** *Top 10 Global Consumer Trends for 2014*, 2014, Euromonitor International Ltd January 14, Chicago, Illinois, Jan 14.